

struktúrái hogyan vészeli át a globalizációval, a gazdasági és környezeti válsággal [...] együtt járó, világszerte jelentkező kihívásokat” (14. o.).

*Kecskés Gábor**

BODNÁR KRISZTA – FEKETE BALÁZS (SZERK.): IUSTITIA MEGHALLGAT. TANULMÁNYOK A „JOG ÉS IRODALOM” KÖRÉBŐL (BUDAPEST: MTA TK JOGTUDOMÁNYI INTÉZET 2018) 234 OLDAL

2019 első napjaiban jelent meg – elektronikus és nyomtatott formában – a *Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből* alcímű sorozat legújabb kötete. A cím ezúttal *Iustitia meghallgat*, a kiadó immár – a sorozat korábbi köteteitől eltérően – az MTA TK Jogtudományi Intézete, az olvasó pedig kíváncsian várja, hogy a hagyományok követése vagy a változás jellemzi-e inkább.

Ami a hagyományokat illeti: ezúttal is a „Jog és irodalom” szimpóziumsorozat legutóbbi, 2017 őszén megrendezett alkalmán elhangzott előadások szerkesztett változatát olvashatjuk, s a szerzők között jelen vannak a korábbi kötetekben is szereplő „akadémiai” jogászok. A szerkesztők egyike, az előszót is jegyző Fekete Balázs személye szintén a folytonosságot jelzi. Ez a fajta kontinuitás a tudományos könyvkiadás mai viszonyai között önmagában is figyelemre méltó; csak remélni lehet, hogy a Jogtudományi Intézet tartós otthona maradhat a sorozatnak.

Hogy a változások közül a legfájóbbal kezdjük: a kötet már csak emlékezhet és emlékeztethet a 2018-ban elhunyt Nagy Tamásra, a hazai „jog és irodalom” kutatások egyik első és máig legnagyobb hatású képviselőjére. A többi újdonság viszont örvendetes: ezek közé tartozik elsősorban a fiatal oktatók és kutatók magasabb aránya, valamint a bölcsészettudományok művelőinek növekvő száma a szerzők közt. Nagy Tamással – ebben már most biztosak lehetünk – lezárult a magyar „jog és irodalom” első korszaka, a kezünkben tartott gyűjtemény ugyanakkor bizakodásra ad okot, hogy ezt az elsőt további korszakok is követik majd.

Formai szempontból is feltűnő változás az anyag tematikus blokkokra tagolása. Ezek címe javarészt a tárgyalt korszakra utal, történetként nevezve meg anyagát (ókori, XIX., XX. századi és közelmúltbeli történetek), ami összecseng a kötet címével (*Iustitia* ezek szerint történeteket hallgat meg), egy további fejezet írásait viszont nem a korszakszempontra terelte egybe, hanem, ahogy a fejezetcím mondja, ezek „megértéstörténetek”. A tematikus blokkokba rendezett tanulmányokon túl szerepel a kötetben még egy nyitó és egy záró – elő-, illetve utótörténetnek nevezett – szöveg. Maga a tagolás persze a szerkesztői szerencsén is múlhat. Érdekes – és örömteli – azonban, hogy az egyes fejezetek írásai közt szinte kivétel nélkül szorosabb

* Tudományos munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.; egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, 9026 Győr, Áldozat u. 12. E-mail: kecskes.gabor@tk.mta.hu.

kohézió is érezhető, amihez az is hozzájárul, hogy a szövegek túlnyomó többségét világos szempontok következetes érvényesítése jellemzi.

Tompa Andrea nyitó írása (*Hősök az irodalomban: törvények között és fölött*) nem időbeli, hanem logikai „előtörténet”, hiszen az irodalmi mű keletkezését, különösen a törvények, a jogrend „helykeresését” vizsgálja kettős – szerzői és irodalomtudósi – perspektívából, nem feledkezve meg a „ma hőse”, „a mindennapi ember” joghoz való viszonyáról. Innen nézve látszik különösen fontosnak az a meglátása, hogy „[a] regény műfajánál fogva mégiscsak egyfajta rendteremtés, a káoszban való eligazodás, vagy inkább az olvasó gyengéd eligazítása, néhány útjelző leszúrása [...] Az olvasó a megnyíló világokból annyit fog látni, amennyit a hős, ugyanakkor – és itt a szerzői feladat – felvillan az, hogy van valamiféle nagyobb rendszer. Ez volna a regény” (15. o.). Ez – tehetjük hozzá – a regényen kívüli műfajokra nézve, és nem csupán az alkotó, hanem a „jog és irodalom” kutatója számára is megszívlelendő program. Nagy öröm látni, hogy a kötet szerzői többnyire sikerrel is valósítják meg.

A keresett, fölmutatott, elemzett, bírált rendszerek persze szövegenként különböznek. Jó példa erre az első „történeti” egység, az antik szövegekkel foglalkozó rész két írása. Busa Réka az I. század szatíráinak párkapcsolatokra vonatkozó szöveghelelyeit vizsgálja és veti össze az augustusi családpolitika jogforrásaival. A kirajzolódó kép szerencsére jóval gazdagabb, mint amelyet a címben feltett kérdés – *Ismerték-e a római költők a jogot?* – ígér. Busa Réka ugyanis meggyőzően rekonstruálja azt a Roger Cover-i értelemben vett nomoszt, amelynek részei nemcsak a jogi szövegek, hanem a közönség elbeszélései is, amelyeket többek között a szatírák is tükröznek. Nemes Szilvia ennél szűkebb rendszert, a *Satyricon* tulajdonjogi allúzióit veszi szemügyre egy jelenet kapcsán, s azt mutatja be, hogyan működik az ironikus jelentésképződés Petronius munkájában. A címbeli *Quid faciant leges, ubi sola pecunia regnat* kérdése jelzi ugyanakkor, hogy a karikatúra nem záródik a szövegbe, hanem a szatíra legjobb hagyományaihoz hűen kitekint a társadalomra, és kikacsint az olvasóra is.

A XIX. századi szövegekkel foglalkozó írások, Bojti Zsolt és Talabos Dávidné Lukács Nikolett tanulmányai szintén kétféle megközelítést érvényesítenek. Az előbbi Oscar Wilde és Edward Prime-Stevenson írásaira, illetve – Wilde esetében – azok fogadtatására fókuszál. Fő állítása, hogy a homoszexualitás meghatározása, fogalmi megragadása a XIX. század második felében komoly kihívás elé állította mind a jogalkotást és -alkalmazást, mind az orvostudományt. A jog esetében nem látunk komoly törekvést a korszakban új terminusok kidolgozására a „megnevezhetetlen bűnöket” illetően, az orvoslás területén született szakmunkák pedig szinte hozzáférhetetlenek voltak a nagyközönség, így az irodalmárok számára. Ezzel magyarázható, hogy „[a] kor homoszexuálisai [...] az irodalmi diskurzus segítségével próbálták értelmezni és legitimálni vágyaikat” (49. o.). Bojti Zsolt Wilde példáján meggyőzően mutatja be, hogy az így létrejött irodalmi szövegeket a jog sem pozitíve, sem negatíve nem fogadta be, más szerzők – így Prime-Stevenson – pedig nem is törekedtek erre, hanem egy független megértési kódot igyekeztek kidolgozni az irodalom eszközeivel. Talabos Dávidné Lukács Nikolett egyetlen szerzőre, Charles Dickensre összpontosító írása elsősorban azt a képet igyekszik rekonstruálni, amelyet a szerző a korabeli igazságszolgáltatásról fest műveiben. Fontos meglátása, hogy Dickens

íróként igyekezett megszólaltatni azokat a hangokat, amelyeket a korabeli jog nem hallott meg, vagy éppen elnémitott. Nem világos ugyanakkor, miből vonja le azt a következtetését, hogy Dickens műveivel „rendkívül jelentős hatást gyakorolt nem csupán a köztudatra, hanem az akkor hatályos jog megváltozására is” (74. o.).

A XX. századi történeteknek szentelt rész négy fejezete a század első felében megjelent világirodalmi művekkel foglalkozik. Filó Mihály Kafka-elemzése az *Ítélet* (*Das Urteil*) című novella pszichoanalitikus értelmezését, sőt értelmezéseit kínálja az olvasónak. A szó legszorosabb értelmében vett interdiszciplináris tanulmány módszerrel megalapozása és következtetései egyaránt meggyőzőek (azzal együtt, hogy a „Pszichoanalízis és büntetőjog” című harmadik alfejezet a gondolatmenet szempontjából sokkal inkább látszik kitérőnek, mint az „exkurzusként” jelölt, szexuálpszichológiai ihletésű értelmezést vázoló ötödik), megközelítése remélhetőleg nemcsak elismerésre, de követőkre is talál az olvasók körében. Hasonló olvasási stratégiával, mégis részben más irányba indul Camus fordítójának, Kiss Kornéliának a dolgozata, *Az idegen* című regényét vizsgálva (*L'étranger*, Gyergyai Albert fordításában *Közöny* címmel jelent meg). A Filó Mihályénál lineárisabb, a mű szövegén túl csupán Camus-nek a jogalkalmazás iránti érdeklődését részletező, bár a keletkezés körülményeire is kitérő gondolatmenet – végső soron hasonló következtetésre jutva – a jog mint normarendszer idegenségére, egyszersmind megkerülhetlenségére mutat rá. Valamivel korábbi szerző, H. P. Lovecraft két novellájával foglalkozik Molnár András tanulmánya, érzékeny elemzést nyújtva a jogi-morális értelemadásnak – pontosabban az értelemadás kudarcának – a természetfölötti, józan ésszel föl nem fogható események kontextusában. A tulajdonképpeni interpretáción kívül igen értékesek Molnár Andrásnak a jog lovecrafti ábrázolásmódját és általában a realizmus és fikció kérdéséről megfogalmazott megfigyelései, amelyek a témaválasztáson túl is termékenyítőek lehetnek a hazai „jog és irodalom” diskurzus számára. Szintén izgalmas vállalkozás Pödör Leáé, aki az *Öt kismalac* (*Five Little Pigs*; az első, amerikai kiadásban: *Murder in Retrospect*) című Agatha Christie-regényből kiindulva néz szembe az ítélkezésemélet egyik alapproblémájával, a ténymegállapítással, a felejtés és az emlékezés kérdéséről állítva előtérbe. A kérdés, ti. hogy alkalmasak lennének-e a főszereplő detektív, Hercule Poirot által föltárt bizonyítékok az újratárgyalás megalapozására, önmagában kissé naivan hangzik, ráadásul a „jog és irodalom” talán legkevésbé izgalmas – noha didaktikailag kiaknázható – megközelítésével rokoníthatná a tanulmányt. A szöveg azonban jóval többet ad ennél: a ténymegállapításon keresztül a „nehéz eset” problémáját igényesen összegezve állítja szembe a jogi és az irodalmi eszköztárat, majd kiemeli a kontraszt ellenére is meglévő párhuzamot: a végső soron erkölcsi megnyugvást eredményező ítéletalkotás igényét.

A „közelmúlt történeteiben” a múlt nem kizárólag időben van közelebb az olvasóhoz, hanem részint térben – ebben a részben három magyar irodalmi tárgyú tanulmánnyal találkozunk –, részint pedig gyakorlatilag, hiszen mindháromban a földidézés, a szembesülés példáit mutatják be a szerzők. Izsák-Somogyi Katalin a tanúságtétel problémáit vizsgálja a magyar holokausztirodalomban, egyrészt példákon keresztül, másrészt néhány elméleti kérdést is kiemelve. Jóllehet a jog kérdéseit a dolgozat nem exponálja, a záró kitekintésben jelzett szempontok valóban jelentősek a jogfilozófia

szempontjából – közelebbi vizsgálatuk logikus folytatása lehet a fejezetben olvasottaknak. Matyasovszky-Németh Márton egyetlen példán, Bertók László *Priusz* című önéletrajzi írásán keresztül vázolja a „jogi történetmesélés” lehetőségeit. A kötetből talán ez a tanulmány áll a legközelebb ahhoz a szemlélethez, amely Nagy Tamásnak a korábbi konferenciakötetekben megjelent írásait jellemzi. Hajnóczyhoz hasonlóan Bertók – és az államhatalom – szövegei csakugyan jó lehetőséget nyújtanak a *narrative jurisprudence* típusú elemzésre, ráadásul sajátosan magyar kontextusba helyezik ezt a gyakorlatot. Ezért látszik megszívlelendőnek Matyasovszky-Németh Márton záró javaslata, melyben a *narrative jurisprudence* szempontjait ajánlja a XX. századi magyar történelem, a diktatúrák sorozata élményeit földolgozó szövegek tanulmányozásához. Kevésbé közeli, de korántsem irreleváns a múlt Schweitzer Gábor írásában, aki Fejes Endre 1962-ben megjelent, jelentős visszhangot kiváltó regényét, a *Rozsdatemetőt*, valamint a mű korabeli és későbbi kritikai fogadtatását vizsgálja. Fő állítása, hogy – szemben a kritikákat és elemzéseket többé-kevésbé egyöntetűen jellemző fölfogással – a regény középpontjában álló bűncselekmény végső soron nem emberölés, hanem halált okozó súlyos testi sértés. Hogy ez nem öncélú jogászai szórshasogatás, hanem a jog az irodalomban megközelítés különösen érdekes példája, abból válik világossá, hogy Schweitzer rámutat: a dogmatikai elemzés eredménye radikálisan új szempontot kínál a mű értelmezése szempontjából. Ha ugyanis nincs szó az áldozat halálára irányuló szándékról, akkor a regényben véghezvitt nyomozás, „a Hábeter család történetének megismerése [n]em szolgáltat magyarázatot a bűncselekmény indítékaira” (160. o.) – akkor újra kell olvasnunk az irodalmi szöveget, hogy a jogi meglátás nyomán újfogalmazzuk a kérdéseket, amelyekre választ várunk.

Az utolsó nagyobb rész („Megértéstörténetek”) két szempontból is a közelmúltról szóló történetek vizsgálatát folytatja. Egyrészt itt is magyar nyelvű szövegek állnak a középpontban, másrészt a háromból két esetben kortárs jelenségekről esik szó. Az első itt szereplő írásban Balogh Gergő a szerzőség fogalmának hazai eszmetörténetét mutatja be. Kiindulópontja, hogy a szerzőkonceptió (vagy koncepciók) funkciója és konstitúciója elválasztható egymástól: az előbbi univerzálisnak mondható, az utóbbi viszont szükségszerűen különbözik az egyes kulturális közösségekben. Ennek nyomán tekinti át a szerző fogalmának elemeit és ezek alakulását a XIX–XX. századi magyar irodalmi és jogi diskurzusban, rendkívül érzékeny elemzésével további kutatásokhoz is támpontot adva. A második szöveg, Falusi Márton munkája, ugyancsak történeti szempontúnak mondható, amennyiben a kanonizáció normatív aspektusait vizsgálja a legújabb kori magyar irodalomtörténet-írásban. A *text of the law* helyett a *law of the text* kerül előtérbe tehát, a szerző pedig meggyőzően és a „nomosz” működésére nézve is tanulságosan mutatja ki, hogy „[a] posztmodern dekonstrukció irodalomtörténet-írója *nem tud megszabadulni* a nemzeti narratíváktól mint referenciamezőktől, az irodalom közösségi létmódját tételezők viszont nem tudják leküzdeni a nemzeti narratívák sokféleségét” (201. o., kiemelés az eredetiben). Hasonló, bár az egyént is jellemző hasadásról ad számot H. Szilágyi István írása, amelyben egy négyéves jogtudatkutatás anyagából vett példát elemez, a kaffkai „abszurd” kategóriáját is fölhasználva. A kutatásban szereplők egyes szám első személyű történeteikben a kaffkai hősökhöz hasonlóan ragaszkodnak a lépten-nyo-

mon megszegett szabályokhoz, világos példáit szolgáltatva a korábbi kutatás által is leírt „hipokrita parazitizmusnak”. Az „alávetés szabadsága” – mutat rá ugyanakkor H. Szilágyi István – Kafkánál fikcióként jelenik meg, az interjúkon elhangzott történetekben viszont valóságként. Ha ezt a látelleletet a jogtudatkutatókkal együtt reprezentatívnak tekintjük, a tanulság elkeserítő – ezt a záró, a reménykedés kötelességének eleget tevő Bibó-idézet is inkább hangsúlyozza, mint ellentételezi.

A kötetet záró, egyben külön részt alkotó „utótörténet” Fekete Balázs beszámolója az általa tartott „jog és irodalom” kurzus tanulságairól, mind magára a tantárgyra, mind az irányzatnak az oktatásban betöltött szerepére nézve. A kettőt egybefogva a tanulságok úgy összegezhetőek, hogy a jogi és etikai problémák irodalmi műveken keresztül történő megközelítése egyrészt fölszabadítólag hat a (leendő) jogászok gondolkodására, másrészt elősegíti a reflexió elmélyítését. Az írás reménytelen tónusával egyszerre kontrasztja H. Szilágyi István magyar jogi kultúráról adott helyzetképének, és igyekszik utat mutatni az ott leírt helyzet meghaladásához, legalább a jogászképzés terén.

Az utóbbival kapcsolatban annyit bizonyosan elmondhatunk, hogy példamutatásban ezúttal és innentől nincs hiány. A kötet tanulmányai nem pusztán dokumentumai a „termelés” folytonosságának, bár – mint már említettem – ez sem volna kevés. A gyűjteményben szereplő írások legtöbbje előrelépést jelent a „jog és irodalom” kutatási irány hazai művelése szempontjából, részben a módszertani megalapozás erősítésével (és termékeny alkalmazásával), részben a vizsgálódás tematikus határainak tágításával. Ez utóbbi mutatkozik meg a magyar irodalom új szempontokra és új művekre kiterjedő vizsgálatában – s ez önmagában is igazolhatja az irányzat hazai létjogosultságát –, de a kánonból már ki- vagy még be sem került szövegek (újra)felfedezésében is. Ha valóban lesz(nek) további korszaka(i) a magyar „jog és irodalom” kutatásoknak, akkor sikerüket azon lehet majd lemérni utólag, hogy tudtak-e még előrébb jutni ezeken a területeken.

*Könczöl Miklós**

SZENTE ZOLTÁN: A PARLAMENTEK TÖRTÉNETE. A KORAI RENDI GYŰLÉSEK KIALAKULÁSÁTÓL A MODERN NÉPKÉPVISELETI TÖRVÉNYHOZÁSOKIG (BUDAPEST, ORSZÁGHÁZ KÖNYVKIADÓ 2018) 662 OLDAL

Az elmúlt hónapokban két könyvismertetés is megjelent Sente Zoltán enciklopédikus alapossággal megírt, 662 oldalas parlamenttörténeti monográfiájáról, egy további pedig hamarosan napvilágot lát.¹ Mindhárom jogtörténész tollából született, így –

* Tudományos munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.; egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30. E-mail: *konczol.miklos@jak.ppke.hu*.

¹ MEZEY Barna: „Recenzió Sente Zoltán: A parlamentek története című könyvéről” *Parlament Szemle* 2018/2, 189–193; SCHWEITZER Gábor: „Sente Zoltán: A parlamentek története. A korai rendi gyűlések kialakulásától a modern népképviseleti törvényhozásokig” *Közjogi Szemle* 2018/4, 89–90. és STIPTA István a *Jogtörténeti Szemle*ben (megjelenés előtt).